

Gmt

Läroplaner 1986: 2

Undervisning för zigenare i grundvux

L82
K

Läroplan
837

REF

Kommentarmaterial

Liber Utbildningsförlaget
162 89 STOCKHOLM

Upplysningar och beställningsadress:

Liber

Kundtjänst Utbildningsförlaget

162 89 STOCKHOLM

Tfn 08-739 96 60

L₈₂
VUX

Läroplan för kommunal vuxenutbildning

Läroplan för kommunal vuxenutbildning, Lvux 82, består av en allmän del och kommentarmaterial. **Undervisning för zigenare i grundvux** är ett av kommentarmaterialen som syftar till att ge idéer och vara ett inlägg i diskussionerna vid bl a kursplanering och utarbetande av lokala arbetsplaner.

Redaktör Carola Stuart

**Teknisk
produktion** Hans Thorsell

Tekniska data *Sättning* Century Schoolbook 11/13
Tryckmetod Offset
Papper 100 g Munkens allround
Bindning Klammerhäftad

Presslagd Juni 1986

© Skolöverstyrelsen och Liber Utbildningsförlaget

ISBN 91-40-71637-6

ISSN 0283-491X

Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1986

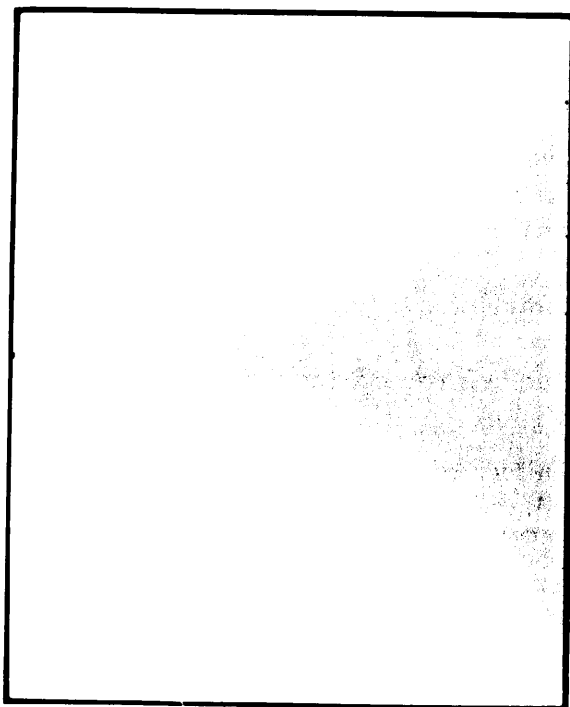
14000

000154191

Kommentarmaterial

L₈₂
LUX

Undervisning för zigenare i grundvux

Liber Utbildningsförlaget Stockholm

Förord

Läroplanen för kommunal och statlig utbildning för vuxna (Lvux 82) består av en allmän del och kommentarmaterial. Den allmänna delen innehåller mål och riktlinjer för verksamheten samt tim- och kursplaner.

Läroplanens mål och riktlinjer gäller i tillämpliga delar även grundutbildning för vuxna (grundvux). Eftersom grundvux i väsentliga avseenden skiljer sig från komvux finns i läroplanen också ett avsnitt som behandlar frågor som är specifika för grundvux. Några kurs- och timplaner finns inte för grundvux. SÖ skall där-
emot utarbeta kommentarmaterial även för grundvux.

Syftet med kommentarmaterialen är att

- belysa aktuella frågor och problem både av övergripande karaktär och i anslutning till enskilda moment
- diskutera alternativa metoder att lösa olika problem och arbeta i den riktning som målen för grundvux anger.

Kommentarmaterialen innehåller alltså inga föreskrifter. Avsikten är att de skall ge idéer och vara ett inlägg i diskussionen vid bl a planering av utbildningen och utarbetande av lokala arbetsplaner.

Föreliggande kommentarmaterial behandlar undervisning av zigenare inom grundvux. I materialet redovisas dels vissa fakta om zigenarnas historia, kultur och språk, dels erfarenheter från den grundutbildning för vuxna zigenare som tidigare bedrivits inom arbetsmarknadsutbildningen.

Stockholm i mars 1986
Skolöverstyrelsen

Innehåll

Inledning	6
Zigenare – zigenisk kultur	7
Zigenare – ursprung, historia	7
Zigenska grupper	8
Zigenska språk	11
Zigenisk ekonomi	11
Människosyn och förhållningsregler	12
Manifestationer i zigenisk kultur	17
Zigenska språk	18
Romanes – ett språk eller flera?	19
Språkens kvarlevnad och utveckling	20
Romanes i skrift	21
Ett språkprov	21
Erfarenheter från AMU – organisation	24
AMU:s läroplan	24
Undervisningens utformning	26
Fortbildning	29
Några råd för grundvux	30
Att arbeta som zigenarlärare	31
Kraftfältet rom–gajé	31
Illustrationer till rom–gajé	33
Sammanfattning av några erfarenheter	37
Litteratur	41
Allmänt	41
Litteratur om och på zigenares språk	42

Inledning

Grundläggande utbildning för vuxna zigenare började anordnas inom arbetsmarknadsutbildningen (AMU) i början av 1970-talet.

Efter det att grundvux tillskapats (1977) bedrevs dock grundutbildningen för vuxna zigenare även fortsättningsvis inom AMU.

Från och med den 1 januari 1986 skall emellertid de zigenare som är i behov av grundläggande utbildning erbjudas sådan inom ramen för grundvux.

I samband med beslutet att överföra utbildningen från AMU till grundvux betonades vikten av att ta till vara de erfarenheter som gjorts inom AMU (prop 1984/85:59 om ny organisation för den särskilt anordnade arbetsmarknadsutbildningen m m).

Detta material innehåller därför en redogörelse för de erfarenheter, organisatoriska och pedagogiska, som vunnits inom AMU. Redovisningen bygger på de förutsättningar som AMU haft i form av bl a en särskild läroplan för grundutbildningen för vuxna zigenare. Det bör här framhållas att AMU:s verksamhet i vissa fall innebar avvikelser från vad som gäller inom grundvux. AMU:s läroplan förutsatte tex heltidsstudier, 33 undervisningstimmar per vecka, varav viss del skulle utgöras av schemabunden praktisk yrkesorientering. Trots detta torde de erfarenheter som redovisas vara av betydelse för grundvux och kunna tjäna som underlag vid fortbildning och kursplanering.

I materialet behandlas även zigenarnas historia, kultur och språk. Avsikten med detta är dels att ge en översiktlig orientering, dels att framhäva drag i den zigeniska kulturen som kan ha betydelse i undervisningssituationen.

Zigenare — zigenisk kultur

Detta avsnitt innehåller en kort historik, en översikt över zigeniska folkgrupper i världen och i Sverige samt en genomgång av några kulturella nyckelbegrepp.

Framställningen har flera kraftiga begränsningar som behöver framhållas från början.

Den första ligger i att beskrivningen är allmän. Den zigeniska befolkningen i världen är mycket stor och mycket differentierad i många avseenden. Det innebär att påståendena här är relativa så snart det gäller att tillämpa dem på någon särskild zigenisk grupp. En annan begränsning ligger i att det finns förhållanden som man av respekt för zigenisk integritet bör överlåta på zigenarna själva att beskriva.

Zigenare — ursprung, historia

Det är ett faktum att zigenarna kommer från Indien. Jämförelser mellan zigeniska språk och indiska liksom mellan blodgruppsfrekvenser har gjort att man kunnat slå fast detta. Omkring år 1000 bör zigenarna ha lämnat Indien och vandrat ut över nuvarande Afghanistan, Iran, Irak, Syrien och Turkiet för att via Grekland nå Europa och sprida sig över kontinenten.

Viktiga frågor kring denna folkvandring är dess orsaker och vilken omfattning den hade.

Det finns inga exakta svar men åtskilliga, ganska sannolika antaganden. Orsakerna kan ha legat i försörjningssvårigheter, politiska omvälvningar eller krig. Krig har ofta nämnts och då har man särskilt tänkt på den islamska invasionen av Indien. Tidigare har man hävdat — ofta på rasistiska grunder — att det mest var grupper från låga kaster eller kastlösa som utvandrade. Det är troligare att det har varit många olika kaster och folkgrupper representerade.

Utvandringens omfattning måste ha varit betydande vilket bl a den zigeniska världsbefolkningens storlek i dag pekar på. Denna bedöms uppgå till mellan 15 och 25 miljoner. Under medeltiden spred sig de zigeniska invandrarna över Europa där de mötte mycket skilda förhållanden. I väst- och nordeuropa var de feodala samhällena ganska slutna medan östeuropa bör ha erbjudit tacksammare förhållanden, bland annat genom att där fanns stora landområden som kom att nyodlas först under senmedeltiden och nyare tidens början.

Under femtonhundratalet bör det ha funnits zigeniska folkgrupper i de flesta europeiska länder där det också idag finns zigenisk befolkning. I många länder kom de att leva i samhällets marginaler beroende av naturhushållning och olika specialiseringar utanför skråsamhällets regleringar. I Östeuropa och på Balkan kom dock större fasta bosättningar till stånd.

Diskriminering och förföljelse har alltid varit zigenarnas lott. Redan tidigt försökte man göra sig av med dem genom deporteringar och utrotningskampanjer. Hela tiden har därför mer eller mindre påtvungna vandringar ägt rum bland zigenarna. Från Sverige förflyttades zigenare till Finland på 1600- och 1700-talet. I Rumänien, där många zigenare hållits i slaveri eller livegenskap, började omkring 1860 de zigenare som kallas "vlachiska" en stor vandring. Denna kom att omfatta hela Europa och med tiden flera andra kontinenter. Under nazismen mördades en stor andel av den zigeniska befolkningen. Man har uppskattat antalet till mellan en kvarts och en halv miljon.

I dag finns det zigeniska folkgrupper inte bara i Europa utan också på de båda amerikanska kontinenterna, i Australien och i Nordafrika. Delar av den nordafrikanska gruppen kan ha invandrat dit mycket tidigt. Från den första vandringsperioden återfinns mindre grupper längs vägen från norra Indien till exempel i Iran, Syrien och Libanon.

Zigeniska grupper

Som nämnts är den zigeniska världsbefolkningen stor och mångsidigt sammansatt. Det är därför en utomordentligt svår fråga vad som avses med zigenisk kultur och zigeniskt språk.

Det är givet att den finska gruppen som levt ganska isolerad från andra grupper i flera hundra år uppvisar stora skillnader i jämförelse med en grupp muslimska zigenare som levt lika länge eller längre i Makedonien. De olika värdländernas förhållanden vad gäller språk, religion, kultur, lagar och egendomsförhållanden har på olika sätt lämnat spår hos zigenarna. Till detta kommer att zigenarna kanske redan före utvandringen från Indien kom från besläktade men ändå åtskilda folkslag och samhällsgrupper. Det finns därför å ena sidan drag som ger anledning att tala om flera olika zigeniska kulturer och språk, samtidigt som det å andra sidan finns många gemensamma drag som gör det berättigat att tala om *en* kultur.

Belysande härför kan vara hur benämningen "rom" för folket har använts.

"Rom" är i första hand det namn som olika östeuropeiska grupper använder om sig själva. I Litauen säger man Lazenge Roma, en grupp i Polen kallas Bergicka Roma och de tidigare nämnda vlachiska zigenarna säger Le Rom. Andra kallar sig till exempel "manuš" — "människa/man". Det gäller grupper i Frankrike och i vissa andra västeuropeiska länder.

Samtidigt används termen "rom" som en samlingsbeteckning för all världens zigenare bland annat av vissa zigeniska enhetsorganisationer. Det är då underförstått att ordet zigenare och dess motsvarigheter på olika språk är rasistiskt belastat.

I land efter land i Europa finns alltså "nationella" zigeniska grupper med sina speciella kännetecken. Detta gäller särskilt Spanien, England och Finland där de har levt i isolering i flera hundra år och utvecklat åtskilliga särdrag gentemot andra grupper. I de flesta andra länder är däremot flera olika grupper representerade samtidigt. Det är därför missvisande att tala om till exempel ryska, ungerska eller tjeckiska zigenare. Det förekommer dock att sådana beteckningar står för de zigenare som bott längst i landet i fråga.

Här följer några exempel på benämningar på olika zigeniska grupper.

Sinti/manuš

Deras hemländer täcker stora delar av Central-, Syd- och Väst-

europa. De återfinns till exempel i Ungern, Jugoslavien, Italien, Frankrike och framför allt i de båda tyska staterna.

Kalé

Namnet betyder "de svarta" och är en beteckning för zigenare både i Finland och Spanien.

Le Rom

Denna grupp, de vlachiska zigenarna, förekommer i snart sagt alla länder. Det är därför den grupp som sannolikt har mötts av mest uppmärksamhet bland icke-zigenare. De delar in sig själva i fyra stora stammar som kallas kalderaš, čurara, lovara och mačwaja. Dessa står varandra kulturellt och språkligt nära. Utbyten som brukar vara omöjliga över andra "stamgränser" går an dem emellan. Det gäller till exempel giftermål. De vlachiska zigenarnas utvandring från Rumänien och utbredning ut över Europa har i hög grad påverkat de mera bofasta gruppernas språk och kultur.

Xoraxaja (Chorachaia)

Det är en vlachisk beteckning för muselmanska zigenare vilka återfinns på Balkan, i Turkiet och Nordafrika.

Romungri

Detta namn är en annan vlachisk beteckning för de flesta icke-vlachiska zigenare i Öst- och Centraleuropa. Den uppskattas inte av de betecknade.

I Sverige talar man bland icke-zigenare om tre olika grupper av zigenare.

Svenska zigenare

De talar alla någon vlachisk dialekt, mest kalderaš och har bott i landet åtminstone sedan sekelskiftet, några grupper mycket längre. De är också bikulturellt svenska.

Finska zigenare

Det är en kulturellt och språkligt enhetlig grupp som är ättlingar till de zigenare som förflyttades från Sverige på 1600-talet. Många är bikulturellt finska.

Utomnordiska zigenare

Bland dessa återfinns bla ursprungligen ryska, polska, spanska och ungerska zigenare men de flesta hör till de vlachiska zigenarna. Det är alltså en mycket blandad grupp och benämningen är mest ett uttryck för det svenska samhällets behov av att sätta etiketter.

De två sista grupperna har att klara av en dubbel svårighet i Sverige, nämligen att vara både invandrare och zigenare.

Zigenska språk

Den vanliga benämningen för zigenarnas språk är "romanes". Det är ett samlingsbegrepp för olika språk som sinsemellan skiljer sig så mycket att folk som talar ett av dem ofta inte förstår mycket av ett annat.

I alla språk har de olika värdländernas språk lämnat spår framför allt i vokabulären men också i grammatik och uttal. Det finns grupper som sedan länge övergett romanes i högre eller lägre grad. Det kan vara så att man behållit orden men ersatt grammatiken med den som gäller för värdlandets språk. Det kan också vara så att även orden och uttalet har ersatts av värdlandsspråkets. Man kan då i en mening säga att just den gruppen zigenare "inte talar romanes". Det är dock troligt att även dessa zigenare när så behövs kan använda ett språk som bara de själva förstår. (De zigenska språken behandlas utförligare i nästa kapitel.)

Zigensk ekonomi

Överallt i världen finns zigenare som i förvärvshänseende lever på samma sätt som den icke-zigenska befolkningen omkring dem.

Ett sådant liv kan medföra problem bland grupper som strävar efter att bevara sin sociala och kulturella självständighet och att hålla rågångarna mot omgivningen breda. Det kan vara svårt eller omöjligt att acceptera anställning med underordning och beroende av icke-

zigenare "gajé". Kraven på regelbunden närvaro kan sätta många zigenare i ohjälpliga solidaritetskonflikter.

Bland de grupper som lever och bor mer traditionellt kan man se ekonomiska mönster som innebär att man i gruppen litar till en huvudsaklig inkomstkälla. Det kan vara hantverk, konstnärlig och artistisk verksamhet, handel etc. För vissa grupper utgör socialbidrag den huvudsakliga inkomstkällan. Inkomsterna kompletteras sedan med olika biinkomster.

Inom familjen och storfamiljen har varje person sin särskilda roll i försörjningen och det råder vanligen rationella hushållningsprinciper. Tvärtemot vad många tror lever zigenare ofta mycket billigt. Inom storfamiljen bör också ett visst sparande ske. Det samlade kapitalet används till en del för större utgifter som vid barndop, bröllop och andra minnesfester av rituell karaktär men skall framför allt hållas i reserv för trängda lägen som kan innebära att man t ex måste vandra vidare eller köpa sig fri.

Det kan vara lämpligt att ta upp zigenisk nomadism i detta sammanhang. Två uppfattningar ställs ofta mot varandra. Den ena är att det är fråga om en okuvlig, nedärvd vandringslusta, en oro i blodet. Den andra och mer seriösa uppfattningen innebär att zigenares vandringar har orsakats av tvång. Socialantropologer brukar påpeka att rörligheten är funktionell då den är en förutsättning för den kulturella och sociala autonomin. I dag uttalar många zigenare själva som ideal en fast bosättning, icke-nomadism, med dess fördelar förenad med en geografisk rörlighet över ett när- och ett fjärrevir inom vilka man kan göra kortare och längre resor. Inte minst då för att träffa samman med andra zigenare med alla de olika utbyten det kan innebära. Man gifter sig, ingår allianser och behandlar gemensamma frågor.

Människosyn och förhållningsregler

I detta avsnitt behandlas först vilka grupper av människor som avtecknar sig ur ett zigeniskt perspektiv. En andra del beskriver några begrepp och värderingar som styr föreställningarna om hur individer och grupper bör förhålla sig till varandra. Djupare aspekter som till exempel religiösa föreställningar behandlas inte alls.

Rom—gajé

Förhållandet mellan rom och gajé är en grundläggande motsättning för zigenare. "Rom" står ungefär för "människa" men i många språk också för "vuxen gift man", medan "gaje" står för "icke-zigenare". Rom lever efter en speciell kod som garanterar ett riktigt liv i anständighet, heder och renhet medan gajé i aningslöshet lever i motsatsen till dessa tillstånd. Det är fråga om en knivskarp gränsdragning som utesluter många former av kommunikation, samvaro och utbyte mellan rom och gajé. I förlängningen står begreppet gajé dels för en nödvändig mänsklig omgivning från vilken livets materiella förutsättningar utgår, dels för ett ständigt hot. Detta hot tar sig uttryck i kontroll, påverkan och uppluckring av goda seder och sociala strukturer, assimilation eller integration på dåliga villkor. Ytterst innebär hotet en förintelse i kulturell, social eller fysisk mening. Kunskap om denna åtskildhetsföreställning är grundläggande och nödvändig för att man som gajé ska kunna förstå många zigeniska beteenden som annars skulle verka underliga och frånstötande.

Detta behov av åtskillnad och det faktum att zigenare alltid är beroende av gajé, alltid har dem nära inpå sig och alltid måste ha med dem att göra innebär att föreställningarna om hur man bör förhålla sig till gajé kan manifesteras på många olika sätt. I lägen med starkare hot för zigenaren kan manipulation, undvikande eller flykt vara nödvändiga. Om inga omedelbara hot är för handen kan en mera otvungen samverkan och ett friare utbyte vara möjligt.

Familj, släkt och andra grupperingar

Familje- och olika släktförhållanden är viktiga i den zigeniska kulturen. Utgångspunkten är individen själv och de allra närmaste. Här hör de intimaste, mest personliga men också de mest hemliga zigeniska förhållandena hemma. I den yttersta kretsen finns då de mest avlägsna personerna. Här är bara flyktiga och till intet förpliktiggande förhållningssätt möjliga. Grupperingarna som beskrivs här nedan kan man se som ett system för ett gradvis växande främlingskap.

Familjen

Den utgörs av kärnfamiljen och storfamiljen som omfattar tre generationer. Alla medlemmar har fastlagda roller som bestäms framför allt av kön och ålder. Utifrån rollerna följer uppgifter som ofta är fast definierade för var och en.

Släkten

Den kan vara mycket stor. Man tar hänsyn till släktrelationer som svenskar i allmänhet inte räknar in i släkten.

Klanen

Detta är den yttersta släktkretsen. Den kan ofta härledas till släktskapsförhållanden flera generationer tillbaka. Klanen kan sägas vara den grupp inom vilken man helst föredrar umgänge, samarbete, förtroendefulla förhållanden, giftermål och andra bindande åtaganden.

Den lokala organisationen

Det vlachiska namnet på denna är "kumpanian". Den skall helst utgöras av en klan eller vara betryggande dominerad av den. Den kan också innefatta andra kulturellt och språkligt lika zigenare.

Stammen

Det vlachiska namnet för stam kan antingen vara "natsia, fajtu eller štiamtu". Zigenare av samma stam eller närbesläktade utgör en sista krets för starkare solidaritet.

Innanför dessa kretsar är följande kulturella utbyten helt i sin ordning:

Giftermål

Detta är ofta en angelägenhet för familjen och släkten respektive klanen i samma grad som för individen. I vissa grupper har relationen mellan brudparets föräldrar en särskild, djup och förpliktigande innebörd.

Kompanjonskap, vänskap

Detta kan bekräftas på många olika sätt bl a genom att man åtar sig gudförälderansvar gentemot varandras barn.

Genomförandet av rituella handlingar

Alla viktiga händelser som bröllop, dop och begravningar är omgärdade av rituella handlingar. Detta gäller även för språkbruket i vardagslivet. Genomförandet av dessa rituella handlingar kan på samma sätt som dopet användas till att formalisera och konsolidera relationer.

Regeltolkning

Tolkning av legala och kulturella föreställningar sker vid förhandlingar, rådslag och domstolsliknande möten.

Utanför dessa kretsar vidtar en ”gråzon” i vilken det ingår zigenare från mera främmande grupper och gajé som man av olika skäl kommer i långvarig kontakt med. Det kan tex gälla affärskontakter, grannar, arbetskamrater, lärare för barnen eller i vuxenundervisningen, personer med sociala och kurativa uppgifter.

Zigenska förhållningsregler

Solidaritet och sammanhållning är kardinaldygder för de flesta zigenare. För traditionella zigenare är reglerna för hur dessa dygder skall tillämpas klara och detaljerade. De är tvingande och för många är det ett djupt livsbehov att upprätthålla dem. Därtill kommer den kodex som under generationer har utvecklats för att upprätthålla en minoritetskultur. De zigenska namnen för denna kodex är romania, romanimo, mageripen etc. Den verkar bland annat inom följande områden:

Äldre och yngre

En av hörnstenarna i koden utgörs av de regler som bestämmer hur äldre och yngre skall förhålla sig till varandra. Grundläggande är att de yngre är skyldiga de äldre en långtgående respekt, ”pačiv”, som visar sig i höviskt beteende, beredvilighet att hjälpa, uppmärksamhet, omsorg och hörsamhet (pačiv står för ”heder”, ”respekt” men kan också betyda ”fest”). Många zigenare hävdar att pačiv är det absolut grundläggande i romanimo.

Kvinnligt och manligt

Könsrollerna är noga fastlagda i förhållande till ålder och funktion i familjen. Männen har ofta att företräda familjen utåt och att stå för en bestämd del av försörjningen. Det gäller den utåtriktade officiella verksamheten som hantverk och försäljning etc. Dessutom har mannen att fälla avgörandet i alla betydelsefulla angelägenheter. Yrkesutbildningen av pojkar-
na sköts hela tiden av männen. Kvinnorna har ansvaret för barnen upp till puberteten och för döttrarna även därefter. Dessutom har kvinnorna ansvar för hushållet och den kort-siktiga försörjningen och hushållningen. Sexualiteten är hårt reglerad och omgiven av många tabun. Flera fall av uteslutning' "machrime", från den zigeniska gemenskapen är orsakade av brott mot dessa tabun. I många grupper finns en utförlig reglering av hur yttringar av kvinnligt och manligt liv får blanda sig med varandra.

Tur och otur

Rubrikens ordpar utgör en ordagrann översättning av "bacht" — "bibachtalo". Det skulle också kunna översättas som framgång och misslyckande. Ett närbesläktat motsatspar utgörs av friskt—icke friskt. I zigeniska föreställningar om ödet ingår ett brett spår av determinism som hos de mer ortodoxa kopplas samman med en stark lagbundenhet. Frågan om någon ska komma att leva med framgång och uppnå en hedervärd och ryktbar status, "hireso", hänger mest samman med frågan om han kan utveckla sin personliga förmåga i överensstämmelse med koden.

Renhet, heder och orenhet

Alla handlingar och relationer går att bedöma utifrån dessa grundbegrepp vilka i långa stycken återgår på moraliska eller hygienisk-moraliska föreställningar. Hedervärd är ett adjektiv som hör ihop med status men att kopplas ihop med renhet är vida viktigare och det är en förutsättning för att något skall räknas som zigeniskt. Motsatsen är orent, "machrime", "magerdo". En zigenare som bryter koden så att han klassas som "magerdo" är också ställd utanför gemenskapen. Detta är en identitetsförlust och social utplåning.

Föreställningarna om vad som är rent, "uzo", eller inte rent gäller alla livets områden. Att som traditionell zigenare vända sig inåt mot den egna familjen, släkten och klanen är ett uttryck för att man vill vara säker på att kodens krav är uppfyllda och att man har kontroll över att så sker. Bara i den egna gruppen vet man att maten är lagad på rätt sätt och med tillåtna ingredienser. Man vet dessutom att det inte i övrigt i vardagslivet kan förekomma något besudlande, att den man gifter bort sitt barn med har levt ett rätt liv etc.

Av detta följer att zigenare får ett långt snävare urval av sociala handlingsfält än gajé. Gajé förlägger mycket utanför de egna primärgrupperna som zigenare bara kan utöva inom dem. Det är därför också mycket svårt för en zigenare att förhålla sig avspänd utanför den egna gruppen.

Manifestationer i zigenisk kultur

I det föregående avsnittet har konturerna av en zigenisk kultur och några föreställningar som styr livet inom denna beskrivits. Kulturen praktiseras givetvis i första hand i det dagliga livet men utövas också, genom det tryck utifrån som gruppen är utsatt för, mera intensivt för att bekräfta och förstärka den egna gruppen. Detta sker bl a på följande sätt:

Kulturaktiviteter i snäv mening

Det finns givetvis en omfattande zigenisk litteratur, konst och musik som dock bara delvis manifesterar sig som motsvarande i gajés samhälle.

Den litterära skatten, sägner, berättelser, sånger etc överförs från generation till generation i första hand via det talade språket. På samma sätt är kunskaperna om mönster och former knutna till utövarna av konsthantverk. Trots att mycket görs för att främja en zigenisk skriven litteratur kan man inte säga att zigenare i allmänhet är beroende av skriftlig kommunikation på det sätt som gajé är.

Fester

Vid bestämda tillfällen som bröllop, barndop, begravningar etc skall en större fest hållas. Den bekräftar tillfället som socialt

faktum och utgör en möjlighet att komma till försoning kring olika konflikter. En familj kan ha en kalender med regelbundet återkommande märkesdagar. Förutom de stora helgerna kan det gälla födelsedagar och årsdagar av dödsfall. Festerna har ofta rituella mönster som skiftar beroende på anledningen.

Lagtolkning och lagtillämpning

När någon konflikt, felhandling eller något missförhållande leder till att de grundläggande värdena är ifrågasatta och jämvikten i gruppen är störd skall "krisen" träda in. Krisen är en institution som ofta jämförs med majoritetssamhällets domstol. Det är riktigt på många sätt men den har en vidare funktion. Den utgör ett forum för rättsskipning men också för behandling av allmänna gemensamma angelägenheter av stor betydelse. Genomförandet är ofta långt formaliserat. Yttranderätt har många men avgörandet är ofta anförtrott någon eller några särskilt betrodda, lagkunniga. Krisens beslut kan överklagas till en ny och kanske bättre sammansatt kris, men det blir till sist tvingande. Den kan döma ut straff i form av skadestånd, böter för att betala omkostnaderna för krisen samt i yttersta fall döma någon till den ökenvandring som är följden av att ställas utanför den zigeniska gemenskapen.

Långt ifrån alla zigeniska grupper tillämpar exakt krisinstitutionen. Ibland är den dömande eller beslutande makten förlagd till en enskild eller en nämnd som fattar beslut utan någon församlings medverkan. I vissa zigeniska grupper har dessutom möjligheten att använda krisen minskat. Detta beror till en del på majoritetssamhällets ökade insyn.

Zigeniska språk

Detta avsnitt berör några problem och föreställningar som gäller zigenares språk. Dessutom ges ett språkprov med förklaringar.

Romanes – ett språk eller flera?

I avsnittet "Zigenare – zigenisk kultur" omtalas att det finns många zigeniska folkgrupper spridda över hela världen och att många av dem levt åtskilda från andra zigenare under århundraden. Redan detta förhållande medför att det måste förekomma flera olika zigeniska språk. Dessa språk har olika namn bland zigenare. Bland gajé i Sverige talar man emellertid om "romanes" eller "romani" som om det var fråga om ett enda språk.

En ytterst schematisk beskrivning av språkutvecklingen visar följande mönster.

När zigenarna lämnade Indien talade man ett språk eller några med varandra närbesläktade språk. På vägen till Europa tog de upp element ur språken i de länder de passerade. "Gajé" lär tex gå tillbaka på ett armeniskt ord som betyder "bönder". När de olika grupperna slog sig ner i Europa genomgick deras språk skilda utvecklingar under påverkan av värdlandsspråken.

Det är därför berättigat att tala om flera olika språk som dock påminner om varandra i vissa avseenden. Det kan gälla det grammatiska systemets huvudstrukturer, delar av det centrala ordförrådet och vissa fonetiska egenheter. Allt detta kan tänkas vara kvar från utvandringstiden. Om man tänker sig en rumänsk-vlachisk, en engelsk-walesisk och en finsk zigenare från sekelskiftet så borde de kunna uppfånga många element i varandras tal, kanske förstå varandra i grova drag men knappast i djupare mening. För att belysa detta följer några exempel på skillnader mellan vlachiska och några nordeuropeiska romanestyper:

"Häst" heter "grast" på vlachiska dialekter och "grai" bland nordeuropeiska. Ursprunget är ett armeniskt ord. På vlachiska har substantiven genitivändelser som -ko/-go (singular/plural) medan man i Nordeuropa har -kro/gro.

Hos vlacherna sker adjektivkomparationen med ett adverb "maj". Detta är ett rumänskt lån. Många andra använder ett ursprungligare system med ändelser.

<i>Svenska</i>	<i>vlachiska</i>	<i>nordeuropeiska</i>
rik	barvalo	barvalo
rikare	maj barvalo	barvalider
(den) rikast(e)	o maj barvalo	o barvalider

”Döda” heter bland vlachiska zigenare ”mudarel” vilket hänger samman med ”mulo” som betyder ”död”. De sedan länge stationära polska zigenarna säger ”zamarel” vilket innebär att man inkorporerat det aspektbärande prefixet ”za-” från polskan och lagt det till den gamla romanesverbstammen ”mar-” som har betydelsen ”slå”. I ett försök till ordagrann översättning betyder ”mudarel” ”göra död” och ”zamarel” ”slå färdig”.

Det finns således flera olika zigeniska språk. Många visar upp stora språkliga likheter men de har alla påverkats mer eller mindre av gajés språk.

Språkens kvarlevnad och utveckling

Viktiga likheter återfinns mellan mera bibehållna romanesvarianter och sådana zigeniska språk som i hög grad tagit upp element ur gajés språk. Dessa bestående likheter beror på att språken talas av grupper som lever under likartade omständigheter. Man har samma behov av att avgränsa sig utåt och hålla gajé utanför samt att stärka och grundmura sammanhållningen inåt. De zigeniska språkens kvarlevnad är således till stora delar en följd av gruppernas sociala täthet, det ofta mycket höga interna språkmedvetandet och den roll som språket har för att hålla traditionerna livskraftiga.

Då det är fråga om renodlade talspråk berörs utvecklingen av språken däremot ganska lite av sådana krafter som bidrar till att forma tex vårt språk. Skolor, media, myndighetsutövning, officiell språkvård mm verkar alla i en riktning mot en stark standardisering. En sådan standardisering förutsätter ett skriftspråk. Enhetliga zigeniska språk kan emellertid frodas inom grupper som är tillräckligt små för att de homogeniserande krafterna kan verka utan de kanaler som gajé har.

Mellan grupper som har språk som sinsemellan har stora olikheter förekommer det att blandspråk utvecklas.

En fördomsfull uppfattning som då och då förs fram är att romanespråken skulle vara "primitiva och ordfattiga". Detta motiveras ofta med att romanesvarianterna inte har något egentligt skriftspråk, att de "saknar grammatik" och att de är så fulla av lån från gajés språk att de mera skulle utgöra någon sorts "rotväliska". Alla dessa synsätt strider mot vedertagna uppfattningar inom modern lingvistik. Där betonas att ett språk är ett språk i kraft av att utgöra ett välintegrerat system som duger till att skapa ständigt nya ytt- randen och som ständigt kan anpassas till nya uttrycksbehov.

Romanes i skrift

Föregående avsnitt kan lätt ge intryck av att det inte skrivs på romanes och att det inte finns användbara regelsystem, alfabet m m.

Runt om i världen sker utgivning av texter på romanes bland annat genom olika myndigheters försorg, genom zigeniska kulturföreningar och inte minst genom kyrkor och religiösa samfund. Så har text ett grundalfabet som utarbetats av Erik Ljungberg och Lambert Scherp fått en internationell spridning. Skrivna romanes spelar emellertid inte samma roll bland traditionellt levande zigenare som det skrivna språket i allmänhet spelar för gajé. Bland många zigenare märks också en tveksamhet mot ett skriftspråk över huvud taget.

Ett språkprov

För att ge en något konkretare bild av en variant av romanes följer här några meningar som exemplifierar vissa drag i strukturen hos en av det vlachiska språkträdet grenar — lovari. Lovari karakteriseras av att ordföljden är mycket fri. Språket är böjningsrikt. Det har bl a sju kasus, obestämd och bestämd form, verbböjning i sex personformer och fem tidsformer. I förfluten tid skiljer man på pågående (kontinuerlig) och avslutad (momentan) handling.

I högerspalten finns en "fri" översättning. Sedan följer en ordlista och några uttalsanvisningar.

1. Žal jekh raklo p o drom	Det gick en pojke på vägen
2. dikhlas vo jekha raklia	(och) han fick syn på (såg) en flicka
3. šukar sas	hon var snygg
4. dikhelas thaj dikhelas o raklo	pojken tittade och tittade
5. kamelas te phenel variso	han ville säga något
6. numa aba gelitar e rakli	men hon hade redan gått sin väg
7. balval phurdel thaj kezdisar- das brišind te del	det blåste och började regna
8. žalas	han gick och gick
9. "khere žav" phendas	"jag går hem" sa han
10. "angla kindo avav"	"innan jag blir våt"
11. thaj gelas vo	och så gick han

Ordlista

žal	går (3:e pers sing presens)
jekh	en/ett
raklo	pojke — icke zigenisk (maskulinum, sing nominativ)
p (pe)	på
o	bestämd artikel (maskulinum, sing nominativ)
drom	väg
dikhlás	såg/fick se (3:e pers sing momentan betydelse, förfluten tid)
vo,vov	han
raklia	flicka — icke zigenisk (femininum, sing ackusativ)
rakli	flicka (nominativ)
šukar	snygg, vacker, skön
sas	var (3:e pers sing kontinuerlig betydelse, förfluten tid)
dikhélas	såg/tittade (3:e pers sing kontinuerlig betydelse, förfluten tid)

thaj	och
kamélas/kamlas	ville (3:e pers sing kontinuerlig betydelse, förfluten tid)
te	att
phenél	säger (3:e pers sing presens)
váriso	något
núma	men
ába	nu/redan
géli-	gången (perf part femininum, nominativ)
-tár	bort, sin väg
balvál	vind
phurdél	blåser (3:e pers sing presens)
kezdisárdas	började (3:e pers sing momentan betydelse, förfluten tid)
brišind	regn
del	ger (3:e pers sing presens)
žálas	gick (3:e pers sing kontinuerlig betydelse, förfluten tid)
khère	hem/hemma
žav	(jag) går (1:a pers sing presens)
phendás	sade (3:e pers sing momentan betydelse, förfluten tid)
àngla	innan/före
kindó	våt
aváv	(jag)blir/kommer (1:a pers sing presens)
gélas	gick (3:e pers sing momentan betydelse, förfluten tid)

Uttal

Lovari skiljer sig från många dialekter bland annat genom att det förekommer långa vokaler (ibland överlånga) och ett ordbetoningsmönster som dels kan tilldela ett ord två tryckstarka stavelser, dels favoriserar huvudbetoning av ord på näst sista stavelsen.

Lång vokal hänger samman med huvudbetoning och kan förkortas i böjning,

Några språkljud

a har ljudvärde ungefär som *a* i svenska "skratt"

e motsvarande svenskt *e*

<i>j</i>	som svenskt <i>i</i> eller <i>e</i> i "mitten", "get"
<i>u</i>	som tyska <i>u</i> i "jung", "Bube"
<i>o</i>	som svenskt <i>å</i> i "gått"
<i>š</i>	ungefär som engelska <i>sh</i> i "ship", "shop"
<i>ž</i>	som franska <i>j</i> i "journal", dvs ett tonande sje-ljud
<i>z</i>	som tonande s-ljud
<i>kh</i>	som svenskt <i>k</i> i "kola"
<i>ph</i>	som <i>p</i> i "pengar"
<i>r</i>	som ett framtungs-r, förekommer med olika längd

Erfarenheter från AMU – organisation

Detta avsnitt behandlar den verksamhet som bedrivits inom arbetsmarknadsutbildningen (AMU) med grundläggande utbildning för zigenare. Beskrivningen utgår från AMU:s läroplan och tar upp organisation, undervisningens utformning och den lärarfortbildning som genomförts. Avslutningsvis diskuteras vilka erfarenheter som kan vara av särskild vikt för grundvux.

AMU:s läroplan

Förläggningen av en särskild grundutbildning för zigenare till AMU motiverades av att undersökningar av den zigeniska gruppen (bla redovisade i 1975 års departementspromemoria "Zigenare i Sverige") visade att en majoritet av zigenarna helt saknade skolutbildning och levde under svåra ekonomiska förhållanden. Ytterst få hade någon yrkesutbildning och de flesta saknade erfarenheter från traditionellt svenskt yrkesliv.

För verksamheten inom AMU utarbetade SÖ en läroplan, särskilda anvisningar och en metodbilaga. Dessa blev klara 1977 och har med marginella förändringar gällt fram till och med 1985. Läroplanen gav bla följande anvisningar.

Utbildningsmål

Utbildningen har till uppgift att förbereda kursdeltagare för deltagande i svenskt samhälls- och arbetsliv, samt att utveckla sådana kunskaper och färdigheter att kursdeltagaren efter avslutad kurs kan tillgodogöra sig undervisningen i en yrkesinriktad/fortsatt teoretisk utbildning.

Riktlinjer för arbetet

Kursen anordnas med successiv antagning. Möjlighet skall ges kursdeltagare, som så önskar, att delta i undervisningen på deltid.

Särskilda fordringar för inträde utöver att uppfylla villkoren för arbetsmarknadsutbildning

Att vara zigenare — att tillhöra den zigeniska kulturkretsen — samt att icke ha uppnått ovanstående utbildningsmål.

Kurstidens längd

48 veckor, med möjlighet till förlängning eller avkortning i enlighet med kursdeltagarens individuella behov. Maximal kurstid 144 veckor.

Timplan

Ämne	Antal lektioner per vecka
Svenska	10—13
Matematik	3— 6
Naturorienterande ämnen	2— 4
Samhällsorienterande ämnen	4—10
Schemabunden praktisk yrkesorientering	14— 0
Summa lektioner per vecka	33

Följande avsnitt är hämtat från de särskilda anvisningarna.

Då det gäller zigenare kan det inte uteslutas att de övergripande målen kommer att förorsaka konflikter i den praktiska utbildningssituationen på grund av de stora skillnader som råder mellan svensk och olika former av zigenisk kultur. Zigenare har till exempel en annan syn på familje- och könsrollsfrågor.

Deras släktskapsförhållanden är mycket solida och i samband med sjukdomsfall och begravningar är släkten samlad för lång tid. Deras interna rättskipning avviker också från majoritetskulturens och de har en egen domstol, kris. Stora skillnader finns också mellan olika zigeniska grupper och meningsskiljaktigheter kan uppstå kursdeltagare emellan på grund av olika grupptillhörighet. En grups behov av att få hävda sitt kulturmönster får dock självfallet inte innebära att en annan grups lika berättigade behov åsidosätts. Utbildningen måste här syfta till att varsamt hjälpa till att analysera uppkomna problemsituationer och ta fram för respektive grupper eller individer godtagbara lösningar. Detta bör ske så att inte skillnaderna mellan å ena sidan majoritetskulturen och de olika formerna av zigenisk kultur, å andra sidan skillnaderna mellan dessa olika former av zigenisk kultur accentueras.

I övrigt stämmer innehållet i de särskilda anvisningarna ganska väl överens med innehållet i SÖ:s allmänna kommentarmaterial för grundvux.

Undervisningens utformning

Inom läroplanens ramar har AMU:s utbildning utformats på olika sätt. Skillnader finns bland annat på följande områden.

1. Lärartjänsterna

Vissa AMU-center har haft klassläraresystem. En lärare har undervisat i alla teoretiska ämnen. Läraren får då en samlad bild av kursdeltagarens situation och har större möjlighet att bygga upp ett förtroende. Risken att en kursdeltagare "tappas bort" minimeras med klassläraresystemet.

Andra center har haft ämnesläraresystem. Klasserna har då haft olika lärare i varje ämne eller ämnesgrupp (Sv, SO), (Ma, NO). Motivet till detta är att en individualiserad undervisning utifrån kursdeltagarnas behov och erfarenheter kräver djupgående ämneskunskaper hos läraren. Utan dessa ämneskunskaper kan man inte skaffa sig differentierade bilder av hur kursdeltagarna byggt upp sina erfarenheter inom

de olika ämnena. Man får också svårigheter att i undervisningen bygga vidare på dessa varierande kunskaper.

2. Gruppindelningen

Den vanligast förekommande gruppindelningen har varit nivågruppering utifrån i första hand svenskkunskaperna och i andra hand läs- och skrivförmågan.

I flera fall har man valt att undervisa män för sig och kvinnor för sig. Fördelen med detta system är att kvinnorna då deltar mycket aktivare i undervisningen. Dessutom kan man ta upp sexual- och könsrollsfrågor, vilket man inte kan i blandade grupper.

Ibland har det uppstått problem då man placerat en gift man eller kvinna i en grupp där det finns zigenare av motsatt kön. Man har då valt att dela in kursdeltagarna utifrån familjestrukturen och undervisat gifta par ihop. Vid några tillfällen har man trots stora kunskapsskillnader undervisat två generationer av samma familj i samma grupp. Fördelen är att man kan ta till vara den äldre generationens erfarenhet. Dessutom kan man på ett tidigt stadium få med den äldre generationen i diskussioner och beslut som utifrån det svenska samhällets synsätt bara berör den enskilde yngre individen men som utifrån zigenarnas synsätt är hela familjens och gruppens angelägenhet. Det kan gälla frågor om fortsatt studieinriktning och val av praktikplats. Dessutom är det mycket lättare att behandla konflikter om det finns äldre i gruppen.

3. Gruppstorleken

Gruppernas storlek har varierat mellan tre och åtta kursdeltagare. Vid många tillfällen har man arbetat med dubbla grupper och på så sätt haft två lärare i klassrummet. Vid ett center har man utgått från en grupp på 20 kursdeltagare och fyra lärare. Man har sedan gjort upp en arbets- och gruppindelning utifrån de avsnitt och ämnesområden man behandlat. Vid temastudier har man då kunnat lägga stor vikt vid att konstruera grupper där deltagarna har olika former av kunskaper och erfarenheter. En så flexibel gruppindelning medför ett klart merarbete för lärarna men ger en möjlighet att i varje situation välja den mest lämpliga indelningen.

4. Kurslagsarbetet

Inom AMU har arbetet organiserats av ett kurslag som består av utbildningsman (motsvarande studierektor), lärare, kurator, arbetsförmedlingspersonal, familjepedagog och kursdeltagare.

Förutsättningarna för kurslagsarbetet har varit mycket olika. Många center har haft svårigheter att få med kursdeltagarna i kurslagsarbetet trots att det är nödvändigt. Vissa center har haft arbetsförmedlare som på heltid arbetat med individuell yrkesvägledning och praktisk yrkesorientering inom och utom AMU:s ram. På andra center har timresursen för arbetsförmedlingen bara räckt till administrativa åtgärder som beslut om förlängning och avskiljning. Samarbetet med de av socialförvaltningen anställda familjepedagogerna har också varierat. Många kommuner har helt saknat familjepedagoger. Kurslagets samlade kunskaper och förmåga att samarbeta har spelat en avgörande roll för undervisningen. Samarbetet med arbetsförmedlare och familjepedagoger har varit speciellt viktigt. Man är i stort behov av deras kunskaper om framtida yrkes- och studiemöjligheter utifrån respektive deltagares sociala bakgrund för att kunna bygga upp en individualiserad grundutbildning.

5. Praktisk yrkesorientering

Inom AMU har pryo varit schemabunden. Den har ofta varit könsuppdelad. Männerna har fått prova på verkstadsarbete och kvinnorna har haft sömnad eller köksarbete. Den individbundna pryon har i allmänhet utformats så att kursdeltagarna praktiserat på någon av AMU-centrets övriga kurser. Dessa kan ha varit rent teoretiska som preparandkurserna eller yrkesinriktade som svets-, kontors- och kartritningskurserna. I undantagsfall har kursdeltagarna praktiserat på arbetsplatser utanför AMU-centret. Det har då gällt mycket varierande yrken som hemspråkslärare, bilmekaniker, daghemspersonal och bagare.

Fortbildning

Det ställs mycket speciella krav på lärare som undervisar på kurser för vuxna zigenare. Skolöverstyrelsen genomförde därför sex fortbildningsveckor för samtliga AMU-lärare. Utbildningen byggdes upp kring en probleminventering. Inventeringen gjordes på olika studiedagar då lärarna dels beskrev sina problem, dels kom med förslag på lösningar. En stor del av förslagen låg sedan till grund för fortbildningsveckorna. Dessa har haft bl a följande innehåll:

- Gränsbevarande mekanismer
- Zigenssk kultur
- Zigenska språket
- Socialt arbete bland zigenare
- Arbetsmarknadspolitikens mål och riktlinjer
- Syo-verksamhet
- AMI:s verksamhet
- AMU:s organisation och befattningsbeskrivningar
- Etablerade pedagogiska modeller
- Alternativa pedagogiska modeller
- Läromedelsproduktion
- Temastudier
- Vuxenpedagogik
- Alfabetisering för vuxna
- Ämnesmetodik
- Samarbetsmetodik och kurslagsarbete

Ett viktigt mål med fortbildningen har varit att lärarna skall få mycket tid att ta fram och behandla sina egna erfarenheter och problem. Kurserna har därför genomförts i internatform. Arbetssättet har mestadels varit föreläsningar och grupparbeten. Tid har avsatts för både lång- och kortsiktiga planeringar för enskilda zigenska elever framför allt i samband med momenten alfabetisering och ämnesmetodik. Till fortbildningsveckorna har dessutom knutits resurspersoner som först kortfattat presenterat sin undervisningsteori och sedan haft till uppgift att delta i lärarnas planeringsarbete. Kursledarna har varit zigenarlärare. Till fortbildningen har även de övriga medlemmarna i kurslaget inbjudits.

Några råd för grundvux

När regeringen 1985 beslöt att överföra zigenarundervisningen till grundvux motiverades beslutet bl a med att problemen för gruppen inte längre är unika. Man ansåg att kunskapsnivån för tex assyrier/syrianer, turkar med flera är rätt lik den som gäller för de zigeniska grupperna. Detsamma gäller den ekonomiska situationen. Det är dock väsentligt att peka på vissa förhållanden att ta hänsyn till när undervisningen för zigenare organiseras inom grundvux.

Erfarenheterna från AMU:s zigenarundervisning kan när det gäller den organisatoriska och administrativa delen sammanfattas i följande råd.

1. Ordna undervisningsgrupper med enbart zigenare.

De flesta zigenare har haft betydande svårigheter i icke-zigeniska grupper. Detta har medfört dåliga studieresultat, hög frånvaro och avbrutna studier. I de fall då en kommun har för litet elevantal och därför inte kan bilda kulturhomogena grupper bör man samarbeta med närliggande kommuner. Under senare delen av undervisningen bör man dock pröva möjligheten till integrering.

2. Kombinera grundvuxstudierna med aktiviteter som möjliggör för kursdeltagarna att själva i så hög grad som möjligt klara av sin försörjning och som ger dem erfarenhet av svenskt arbetsliv.

Dessa aktiviteter kan vara beredskapsarbeten, eventuellt i form av zigeniska arbetslag, anställningar med lönebidrag, skyddad anställning eller praktik vid någon yrkesinriktad kurs på AMU, komvux eller folkhögskola.

Detta kräver en organisation där någon eller några samordnar de insatser som olika myndigheter kan erbjuda.

3. Samarbeta med övriga institutioner vars verksamhet berör zigenarna.

Detta gäller speciellt familjepedagoger, ungdomsskolan och daghemmen.

4. Satsa på kontinuerlig fortbildning och handledning av zigenarlärare.

Som zigenarlärare utsätts man tidvis för en betydande psykisk press. Det är viktigt att få ta upp problemen till behandling i en grupp lärare med likartade erfarenheter. Ökad kunskap ger ökad möjlighet att klara av problemen.

5. Prioritera ett flexibelt fungerande lärarlagsarbete.

Likväl som för grundvux i allmänhet så gäller — kanske i än högre grad — för undervisningen av zigenare att en organisation med lärarlag med olika kategorier lärare har många fördelar.

6. Sök kontakt med den zigenska kulturen även utanför skolan.

All undervisning kräver respekt för elevernas kultur. Bästa sättet att visa denna respekt är att delta i den gemenskap som gruppen inbjuder till tex genom att engagera sig i de zigenska kulturföreningarna.

Att arbeta som zigenarlärare

Detta avsnitt sammanfattar vissa av de erfarenheter som lärarna inom AMU:s grundutbildning för vuxna zigenare gjort. Utgångspunkten är att beskriva sådana speciella förhållanden i undervisningssituationen som är en följd av den zigenska gruppens särart i förhållande till majoritetsbefolkningen och andra invandrar- och minoritetsgrupper.

Kraftfältet rom—gajé

Att som icke-zigenare arbeta med vuxna zigenare innebär att man arbetar i ett kraftfält mellan två kulturer. Som beteckning för polerna i detta fält kan man använda begreppen rom och gajé där rom står för den zigenska kulturen och de zigenska värderingarna och gajé står för den hotande majoritetskulturen. Det är inte självklart

vilket läge på skalan rom—gajé som är optimalt, det vill säga vilket läge som ger kursdeltagarna störst chans att nå så bra studieresultat som möjligt. Men det är definitivt inte oviktigt hur stor hänsyn man tar till gruppens kulturella bakgrund.

En undervisning som helt utgår ifrån och tar hänsyn till att man arbetar med zigenare ligger vid rom och en undervisning som inte alls bryr sig om kursdeltagarnas kulturella bakgrund ligger vid gajé.

Olika lärare kan ha helt olika upplevelser av zigenarundervisningen och har därför också gjort helt olika erfarenheter. Skillnaderna är oftast beroende av var på skalan mellan gajé och rom som man bedriver undervisningen. Beroende på vilken utgångspunkt man har, kan man komma till skilda slutsatser bl a när det gäller följande viktiga frågor. I vilken grad bör undervisningen syfta till att anpassa den zigeniska gruppen till majoritetssamhällets kultur och värderingar och i vilken grad bör undervisningen bidra till att stärka den zigeniska kulturen? Skall man undervisa zigenare för sig eller skall man arbeta med blandade grupper? Skall man arbeta med traditionella läromedel eller skall man låta gruppens egna problem utgöra arbetsmaterial? Skall man sträva efter en konfliktfri skola eller skall man låta klassrumssituationen spegla de konflikter som råder i samhället och i gruppen? Hur skall man ställa sig i konflikter mellan zigenare och olika representanter för gajé?

Som lärare kan man självfallet påverka var på skalan rom—gajé man arbetar men yttre faktorer förändrar många gånger situationen i klassrummet. En sådan faktor kan vara den zigeniska gruppens inre sociala förhållanden. En stabil grupp utan inre konflikter erbjuder lättare breda kontaktytor. En grupp med inbördes konflikter eller en grupp som utsätts för ett kraftigt socialt tryck från det omgivande samhället har mycket större behov av att sluta sig samman och kan vara betydligt svårare att etablera en förtroendefull kontakt med. Även andra myndigheters agerande, tex arbetsförmedling, försäkringskassa och socialbyråer påverkar i hög grad undervisningen. Även skollokalernas placering spelar roll. Förutsättningarna skiljer sig mycket åt om man undervisar i en lägenhet där roms värderingar kan få inflytande eller om man är på en skola där reglerna för gajé är mer framträdande.

Illustrationer till rom—gajé

Med hjälp av ett antal situationsbeskrivningar från olika AMU-center illustreras här nedan skalan mellan rom och gajé och vilka positiva och negativa konsekvenser de olika lägena har. Grovt uttryckt kan man säga att beskrivningarna börjar vid gajé och att de sedan med ojämna intervall tar sig över till rom, ibland ur deltagarperspektiv och ibland utifrån lärarperspektiv. I några fall är de deltagare som beskrivs i exemplen inte grundvuxberättigade men erfarenheterna torde gälla även för verksamheten i grundvux.

Exempel 1

A är jugoslavisk zigenare och har gått sex år i skola i hemlandet. När han kom till AMU testade man hans kunskaper. Resultatet visade att han kunde läsa och skriva enkel svenska och att han behärskade addition, subtraktion och multiplikation av heltal. Han placerades i en grupp där de övriga var icke-zigenska invandrare med ungefär motsvarande kunskaper. Lärarens intryck var att A var mycket ambitiös och vänlig. A gick kontinuerligt i skolan i fyra månader. Övriga i gruppen följde en normal progression men A stod i stort sett stilla hela tiden. Han hade ingen kontakt med kamraterna på raster eller efter skoltid. Han fick förlängd studietid men utblev från kursen ganska snart därefter.

En mycket stor del av de zigenska kursdeltagarna har haft betydande inlärningssvårigheter i en omgivning av icke-zigenska kurskamrater. Den psykiska energin har förbrukats på att man försöker spela den roll som man tror att omgivningen kräver av en. Alla arbetsuppgifter som man inte med säkerhet klarar av undviks så att man inte tvingas visa för de övriga i gruppen att man inte vet. Likaledes döljer man de kunskaper och erfarenheter som inte stämmer överens med den bild man vill ge. I några fall har man snabbt straffat sig ur situationen genom att starta en konflikt med läraren eller med övriga kursdeltagare. Bilden kan stämma överens med den man får av andra invandrare. Skillnaden är dock att många invandrare har tillhört en majoritetskultur och då inte utvecklat ett aktivt skydd mot majoritetssamhällets tryck. Man strävar i stället som grupp efter att åter bli en del av majoriteten.

Exempel 2

B är en svensk zigenare med gedigna kunskaper väl motsvarande grundskolans högstadium. Han har gått sex månader i en zigenisk grupp när han tar upp frågan om att gå över till en icke-zigenisk grupp. Man hittar en grupp som väl motsvarar hans kunskapsnivå. Lärarna och övriga kursdeltagare i den nya gruppen är mycket positivt inställda. Efter två dagar avbryter B försöket. Hans motiv är att han inte klarar trycket från de nya kurskamraterna. Under en tremånadersperiod gör B på eget initiativ ytterligare två försök som misslyckas.

Motståndet mot att gå bland gajé är mycket uttalat för de flesta zigenare. Det kan ibland få sådana proportioner att man döljer de kunskaper man har för att slippa placeras i en blandad grupp. Även om man som i B:s fall själv sökt sig till gruppen får man räkna med betydande och ibland oöverstigliga svårigheter som lätt blir till personliga besvikelser för lärare och kursdeltagare. I en del fall har kursdeltagare uppnått acceptabla studieresultat i blandade grupper. Det har då oftast rört sig om yngre zigenare med mycket goda förkunskaper och med en klart uttalad yrkesmålsättning. Även zigenare som en lång tid levt utanför den övriga gruppen eller i konflikt med densamma är exempel på kursdeltagare med lyckade studieresultat i icke-zigeniska grupper.

I några grupper är motståndet mot gajé inte så starkt. Det gäller bland annat hos vissa finsk-zigeniska familjer. Där kan man i undervisningen dra nytta av de självklara fördelar blandade grupper ger i undervisningen. Att kunna nivågruppera, att minska isoleringen och att söka individuella lösningar utan att ta hänsyn till hela den zigeniska gruppens inflytande ger ett betydligt större handlings- och utvecklingsutrymme.

Exempel 3

C är gajé och arbetar som zigenarlärare på ett stort AMU-center. Han har lång erfarenhet av svenska för invandrare (SFI). Han undervisar i en grupp zigenare med sex kursdeltagare. De kommer från flera olika länder och är mellan 25 och 45 år. Kunskapsnivån är starkt varierande men ingen är analfabet. Läraren har svenska och SO vilket tillsammans utgör 16 timmar i veckan. Andra lärare undervisar i matematik, NO och praktisk yrkesorientering (verk-

stadsarbete och sömnad). C bygger i huvudsak upp sin undervisning kring material producerat för SFI. Undervisningen är lärarstyrd. Man följer lärobokens progression. En timme i veckan arbetar man i en inlärningsstudio med bandspelare. Arbetsklimatet i gruppen är avspänt. Några har dock ganska hög ogiltig frånvaro. Två i gruppen har stora sociala problem men har trots detta bra närvaro. Ordningen i klassrummet ger en stor trygghet i en i övrigt osäker situation. Den genomsnittliga undervisningstiden för kursdeltagarna är två år. Den genomsnittliga språkutvecklingen följde en långsamt men kontinuerligt växande kurva.

När man jämförde elevernas sociala förhållanden före utbildningen och ett år efter utbildningen visade det sig att de knappt hade förändrats. De i gruppen som sysslat med olika sorters inköp och försäljning hade dock i kraft av sina ökade språkkunskaper kunnat utveckla sin verksamhet. De hade också fortsatt att bygga på sin svenska på egen hand. För de övriga och speciellt för kvinnorna hade förhållandena inte alls förändrats. På grund av att kvinnorna inte använde svenskan i sitt vardagsliv hade kunskaperna i stället gått starkt tillbaka.

Exempel 4

D är en svensk zigenare i 50-årsåldern. Han hade en mycket sporadisk skolgång i sin barndom. Han hade själv lärt sig läsa och kunde med stor svårighet skriva enkla meddelanden. Hans matematik-kunskaper var begränsade och mekaniska. Hans kunskaper i skol-ämnen som geografi, naturorientering och samhällskunskap var nästan obefintliga. Han var starkt inställd på att få hämta in de kunskaper som han gått miste om i skolan och han ville bli under-visad på samma sätt som han mindes från folkskolan. Han hade stora inläringssvårigheter, speciellt när det gällde att praktiskt om-sätta mekaniskt inlärd färdigheter, typ stavningsregler och mate-matiktabeller. Han fick efter hand mycket hög frånvaro. Denna orsakades av att han tvingades reda ut olika problem i släkten samt att han behövde sköta olika sorters privata affärer. Han tvingades avbryta sina studier efter nio månader.

En viktig regel för zigenare är att ställa upp när släktingar och vän-ner är sjuka eller har problem. D hade flera hundra släktingar som han hade nära kontakt med. De zigeniska reglerna gav därför upp-

hov till betydande svårigheter för D att följa undervisningen i skolan. Han handlade dessutom i liten skala med bilar. Hans bristande kunskaper i bokföring och skatteregler hade orsakat honom stora ekonomiska problem. D är ett av de många exempel på zigenare som strävar efter att lyckas både enligt gajés och roms regler. När han efter ett långt uppehåll återvände till skolan försökte man bygga upp läs- och skrivinläringen kring hans affärsverksamhet. Skrivelser till och från olika myndigheter, momsredovisningar och tidningarnas bilannonser blev undervisningsmaterial. En del av lektionerna användes till att göra en släktkarta som sedan låg till grund för geografi och samhällsorienterande undervisning. D var till en början ganska skeptisk till arbetssättet. Det motsvarade inte hans bild av SKOLA. Efter hand accepterade han dock men ville gärna att någon del av undervisningen skulle ske på det traditionella sättet. D gjorde mycket större framsteg under den andra perioden och hans frånvaro var betydligt lägre. Detta berodde till en del på arbetssättet men även på att situationen för släktingarna hade förbättrats.

För läraren innebar den nya undervisningen en klart ökad arbetsbelastning. Den kräver ganska omfattande kunskaper om skatteregler och bokföring. Arbetssättet medför ofta att man får mycket kontakt med kursdeltagarna utöver lektionerna. Man får då direkt uppleva de vardagsproblem kursdeltagarna ställs inför och kan sedan betydligt lättare ta upp dessa till behandling under lektionstid.

Exempel 5

E undervisar i ett lärarlag tillsammans med tre andra lärare. Man har tre grupper med sammanlagt 15 kursdeltagare. Undervisningen bedrivs i en lägenhet i det bostadsområde som zigenarna bor i. Daghjem och grundskola finns i närheten. En stor del av skoltiden används till att behandla interna zigeniska förhållanden samt problem som uppstått mellan zigenare och olika myndigheter. Skolan besöks ofta av zigenare som inte är inskrivna. Många beslut som primärt bara berör enskilda kursdeltagare tas upp och diskuteras i hela den zigeniska gruppen. Vid ett tillfälle avbryter till exempel en yngre man sin praktik då de andra i gruppen anser att hans arbetsuppgifter är mindre lämpliga för en zigenare.

E:s roll blir ofta att förklara olika myndighetsbeslut samt att tolka innehållet i skrivelser. Han och de övriga lärarna är många gånger

mellanhänder när det gäller att reda ut problem. Mindre än halva tiden används till traditionella lektioner. Vid några tillfällen vill inte kursdeltagarna gå in i klassrummen. Ibland beror detta på att man vill prata färdigt om någon intern angelägenhet. Några gånger beror det på att man vill markera att man själv avgör när och om lektionen skall starta. Några elever framför klagomål på skolan. Man tycker att det är för mycket kortspel och snack. Lektionsupplägningen varierar. Ibland utgår man från ett läromedel. Andra gånger utgår man från ett vardagsproblem och försöker utarbeta olika lösningar på detta. Det finns en klart uttalad strävan hos kursdeltagarna att hela tiden styra innehållet i undervisningen och formerna för densamma. Lärare och kursdeltagare umgås också mycket på fritiden.

Kursdeltagarna var i genomsnitt inskrivna på skolan i två år. Några försök att utvärdera undervisningen under utbildningstiden gjordes aldrig. En uppföljning gjord två år efter det att skolan upphört visade att cirka hälften av eleverna hade anställning eller gick i utbildning i gajé-grupper. Bland dessa var flera kvinnor. Alla hade dessutom så pass stora kunskaper i svenska att man själv kunde sköta de muntliga kontakterna med olika myndigheter.

Sammanfattning av några erfarenheter

Deltagarnas bakgrund — en resurs

Vill man bedriva en undervisning som bygger på kursdeltagarnas omvärldsuppfattning och vardagsupplevelser måste man ha en undervisning som till formen och innehållet närmar sig rom. Möjligheterna att bygga upp ett förtroende förstärks då. Ett förtroende som tillåter deltagarna att visa sin vardag, sina värderingar samt sina motiv för att gå i skolan. Så länge man håller sig på en bestämd basnivå är de flesta överens om att det är viktigt att kunna läsa, skriva och räkna. Därutöver finns det mycket skilda meningar. Behovet av övergripande kunskaper och då speciellt i orienteringsämnen ifrågasätts ofta. Det gäller särskilt om denna kunskap inte omedelbart

kan omsättas till något praktiskt nyttigt. Några deltagare tvingas till undervisningen av ekonomiska skäl. Andra söker sig till undervisningen eftersom det är på skolan man lättast träffar sina vänner och kan stärka den zigeniska identiteten. Några är tvingade av olika mydigheter att visa upp någon form av sysselsättning som är accepterad av samhället.

Många zigenare bedriver någon form av handel. Det betyder att man har mycket praktiska kunskaper och erfarenheter av språk och matematik. I många zigeniska grupper finns ett väl fungerande socialt nätverk. Individernas position i detta nätverk är bland annat beroende av ålder, kunskapen om zigeniska regler och traditioner och förmågan att göra goda affärer. Ofta kan de mest inflytelserika helt sakna skolbakgrund och vara analfabeter. Har man som lärare kunskap om handelsverksamhet och är man insatt i det sociala nätverket kan man lättare ge undervisningen ett innehåll och en utformning som engagerar och motiverar.

Motsättningar

Lärare—kursdeltagare

Det finns flera svårigheter med att arbeta i en skola nära rom. Alla gruppens kriser och konflikter blir direkt påverkade. Orsakerna till konflikter mellan lärare och zigenare kan vara av olika slag. En konflikt kan utgå från enskilda händelser som att läraren ändrat en överenskommelse, tvingats genomföra ett impopulärt beslut eller försökt få en kursdeltagare att bryta mot någon av de zigeniska normerna. En kursdeltagare kan ha vägrat ställa upp på de regler som gäller i skolan eller i samhället. Konfliktorsaken kan även vara av mera grundläggande natur. Som gajé reagerar man ofta emot den könsdiskriminering yngre kvinnor utsätts för i vissa zigeniska familjer. Som rom reagerar man ofta mot gajés sätt att ta hand om sina äldre.

De zigeniska grupperna har ofta en mycket stark sammanhållning utåt. En lärare som råkar i konflikt med en i gruppen upplever ofta att han råkar i konflikt med hela gruppen. Det är lätt att känna sig

svartmålad eftersom alla ens handlingar och värderingar ifrågasätts. De zigeniska reglerna som styr förhållandet med gajé tolkas mycket hårdare i en konflikt. För att lösa ytliga konflikter måste man starta med att själv se efter vilka fel man gjort och vilket ansvar man har samt berätta detta för gruppen. Sedan gäller det att lyfta fram den kvarstående konflikten som ett problem som gemensamt skall lösas och inte som en personlig motsättning. Mer djupgående konflikter kan man inte behandla på annat sätt än att man klart redogör för sin ståndpunkt samtidigt som man försöker förstå men inte alltid accepterar kursdeltagarnas.

Deltagare—myndigheter

Den starka sammanhållningen bland rom fungerar ofta även då någon i gruppen brutit mot någon av samhällets regler och lagar. Det kan bli mycket svåra avgöranden för en lärare när myndigheter gör utredningar. Solidariserar man sig med samhället finns det risk för att det förtroende man byggt upp med gruppen spolieras. Möjligheten att påverka gruppens värderingar försvinner helt. Solidariserar man sig med kursdeltagarna finns det risk för att man hos individen främjar fortsatta brott mot samhällets regler och lagar. Zigenare utsätts å andra sidan ofta för klar rasdiskriminering. Det finns exempel på att bostadsföretag och arbetsgivare vägrat ta emot zigenare enbart på grund av rastillhörighet. Men kan som lärare välja att aktivt motarbeta diskrimineringen eller överlåta problemet till sociala myndigheter. Valet är mycket beroende av var på skalan mellan rom och gajé man befinner sig.

Det finns många olika människor vars beslut och inställning påverkar situationen för zigenarundervisningen. Förutom zigenarna och deras lärare har vi övriga lärare och skolpersonal, arbetsförmedlare, socialsekreterare och andra representanter för olika myndigheter. I det kulturella kraftfältet mellan rom och gajé uppstår det lätt konflikter mellan de inblandade parterna. Konflikterna kan ibland ha en förlamande effekt på undervisningen. I andra fall kan bearbetningen och lösningen av konflikterna vara en viktig grund för undervisningen.

Lärläget

Det är mycket troligt att man i ett lärlägar har olika utgångspunkter och därför får olika perspektiv och förhållningssätt. Skillnaden

i perspektiv ger ofta upphov till motsättningar mellan lärarna vilket ibland ger svårlösta konflikter och personliga motsättningar. Utgångspunkten för varje lärare borde då vara att själv se var på skalan rom—gajé man befinner sig. Är man medveten om perspektivskillnaderna och accepterar dessa har man möjlighet att gemensamt bredda utgångspunkterna för och innehållet i undervisningen. Lärarlagets försök att skapa en gemensam handlingsram kan dock ofta leda till en frontbildning mot kursdeltagarna. En front som zigenarna försöker spräcka för att få gehör för sina åsikter.

En kontinuerlig bearbetning inom lärarlaget av erfarenheterna från undervisningen är därför nödvändig.

Nya lärare

Saknar man erfarenhet av zigenarundervisning är det troligt att den första tiden som lärare bjuder på omtumlande upplevelser. Det kan vara psykiskt pressande att möta en språkmur. Kursdeltagarna använder ju antingen romanes eller sitt andraspråk i alla interna samtal. Den nya läraren känner sig längst ner på en social rangskala eftersom kursdeltagarna för det mesta vänder sig till någon mer erfaren lärare. I stället för att undervisa börjar man städa, sortera papper eller koncentrera sig på byråkratiska ärenden. Man får ett stort behov av kunskaper om zigenisk kultur och man ser kunskapsbristen som enda orsak till de svårigheter man har i undervisningen. Det är inte ovanligt att man åker fram och tillbaka i det kulturella kraftfältet. Ena dagen kan man övervärdera den roll de kulturella skillnaderna spelar. Nästa dag kan man ha en klart rasistisk inställning fylld med fördomar gentemot kursdeltagarna. När läget stabiliserats något och man börjar bygga upp kontakterna är det inte ovanligt att man drivs in i en fixarroll. Det är ett sätt att visa att man behövs. Någon gång har lärare ställt upp som borgenärer eller lånat ut pengar. Det har inte alltid haft en lyckad utgång. Ofta bortser man ifrån andra lärares erfarenheter. Man generaliserar kraftigt utifrån sina egna upplevelser.

Den ovanstående beskrivningen visar klart på det behov av handledning och fortbildning som behövs under en inledningsperiod. Man måste avsätta mycket tid för att tillsammans med kolleger i samma situation som en själv och med mer erfarna lärare försöka få ett perspektiv på sina erfarenheter. Man måste ta reda på var i kraft-

fältet mellan rom och gajé man befinner sig. Först därefter kan man börja undervisa i ordets rätta bemärkelse.

Litteratur

Allmänt

Under större delen av 1900-talet har *Journal of the Gypsy lore society* utgivits med några volymer per år. Den söks lämpligen via biblioteken, särskilt universitetsbiblioteken.

Acton, T	Gypsy politics and social change. London 1974. Routledge and Kegan Paul.
Arnstberg, K-O	Kulturanalys i praktiken. Statens invandrarverk 1984.
Gustafsson, I	Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi. Stocholm 1971. Samhällsvetarförlaget.
Kenrick, D Puxton, G	The destiny of Europes Gypsies. London 1972. Sussex University Press.
Kochanowski, J	Roma. Historien om deras indiska ursprung. 1979. Översättning och distribution genom statens invandrarverk.
Lind, A Nordström-Holm, G	Om zigenare. Statens invandrarverk 1982.
Lithman, Y m fl	Ideal och praxis. Utvärdering av den familjepedagogiska verksamheten bland utomnordiska zigenare i Sverige. Socialstyrelsen 1976.

- Palhem, M Finska zigenare i Sverige. En studie av en minoritetsgrupps sociala problem. (Botkyrkaprojektet/Sociologiska inst). Stockholm 1974. Universitetslitteratur.
- Sutherland, A Gypsies — the hidden Americans. London 1975. Tavistock.
- Taikon, K Zigenare är vi. Stockholm 1967. Tidens förlag.
- Wiming, K Min bok om zigenarna (svensk och zigenisk version). SÖ 1980.
- Yoors, J The Gypsies. New York 1967. Simon & Schuster.
- Ödman, P J Utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68—1968/69. Stockholm 1971. Samhällsvetarförlaget.

Litteratur om och på zigenares språk

Den tidigare nämnda Journal of the Gypsy lore society innehåller stora mängder av material både i form av texter och beskrivningar av språk.

- Bergström, G Naj ande tu rat, Ardom? SÖ 1981. (Översättning av Är du feg, Alfons Åberg?)
- Gjerdman, O
Ljungberg, E The language of the Swedish Copper-smith Gypsy Johan Dimitri Taikon. Falköping 1963. (Ger en täckande beskrivning av kalderaš)
- Jakowicz O Tari thai e Zerfi. Invandrarförlaget/SÖ 1981. (Litterärt epos)

Lindgren, A

Kana o Emil sas te cirdel la Linako dand.
SÖ 1982. (Översättning av När Emil
skulle dra ut Linas tand)

Ljungberg, E
Scherp, L

Contribution à la Discussion sur un
Orthograph de la Language Tsigane.
SÖ 1981.

Maximoff

E Rut. EFS förlag/SÖ 1983. (Text ur bi-
beln: Ruts bok)

Scherp, L (red)

Amari Šib. Skriptor/SÖ 1979. (Textbok)

KURSBOK

Ex. nr: 4

LÄROPLANER

1986:2 Undervisning för zigenare
i grundvux kommentarmaterial

Bij 2322

L⁸²
LUX

KOMMENTARMATERIAL • UNDERVISNING FÖR ZIGENÄRE I GRUNDEVUX

 Liber
Utbildningsförlaget

ISBN 91-40-71637-6
ISSN 0283-491X

Lärop
1981